

Politika překladu. Nad korespondencí Jana Zábřany s Antonínem Přidalem

Tomáš Glanc

Universität Zurich, Slavisches Seminar
tomas.glanc@uzh.ch

SYNOPSIS

The Politics of Translation: On the Correspondence of Jan Zábřana and Antonín Přidal

This article deals with various aspects of the ‘politics of translation’ in connection with the book *When the Cage Keeps Falling* (subtitle *The Mutual Correspondence of Antonín Přidal and Jan Zábřana, 1963–1984*). The political dimension concerns translation in the narrowest sense of the word, but also the choice of text and its reception in the cultural field, communication with the publisher, number of copies and distribution, as well as (during the period of normalization) translation under foreign names, cancellation of contracts, and the relationship between the book market and *samizdat*. With this aim, the author works through various examples of Zábřana’s translations from Russian in the broader context of political phenomena and strategies. These examples, in the final analysis, appear exceptional insofar as Russian literature was the subject of increased ideological interest during the period under review.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Politika překladu; kulturní politika; šedesátá léta; normalizace; Isaak Babel; Boris Pasternak; cenzura; ruská literatura; samizdat; politika nepřeloženého / politics of translation; cultural policy; the 1960s; standardization; Isaak Babel; Boris Pasternak; censorship; Russian literature; *samizdat*; politics of the untranslated.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2020.2.10>

Překladařství je činnost literární, v širším smyslu umělecká, jazyková, vyžaduje mnohostrannou intelektuální kompetenci, a má-li jít o překlad vynikající, pak také zkušenosti a nadání. Mnozí překladařelé skromně uvádějí, že jejich činnost je řemeslo. I to je opodstatněný pohled, chápeme-li „vysoký podíl ruční práce“ jako vazbu na překládaný text, jenž je vlastním předmětem překladařelovy „služby“ originálu.

V souvislosti s knihou *Když klec je pořád na spadnutí* (podtitul *Vzájemná korespondence Antonína Přidala a Jana Zábřany z let 1963–1984*) se jeví jako zřetelná ještě jedna rovina překladařelkové činnosti, která nesouvisí jen se samotným překladařelovým či překladařelčinným úkonem, nýbrž s celým procesem překládaní od výběru textu až po jeho distribuci a recepci — totiž rovina politická. Té bych se chtěl věnovat v násled-

dujících poznámkách k edici korespondence, jež vyšla v nakladatelství Torst, skvěle připravená a komentovaná Jiřím Opelíkem (Přidal — Zábrana 2018).

Politická dimenze se ostatně týká i překládání v nejužším smyslu slova, neboť překlad je mimo jiné úkonem výběru zpravidla z obrovského množství různých možností — a jen jednu z nich překladatel volí a snaží se jejím prostřednictvím dostat nárokům originálu prostředky cílového jazyka. Jedním z aspektů, kterými se výběr řídí, může být i hledisko politické. Zřetelný příklad jsou překlady básní Vladimíra Majakovského, které Jiří Taufer pořizoval po druhé světové válce sice na vysoké úrovni a nápaditě, nicméně s ohledem na stalinistický kult básníka původně avantgardního, jenž mnohdy brutálně a bezostyšně provokoval a nabourával literární a morální normy své doby — v některých těchto křiklavých formulacích Taufer jeho hroty z politických důvodů obrušuje a manipuluje tak originálem ve prospěch politicky „správnější“ (z hlediska komunistické kulturní politiky) českojazyčné prezentace básníka (Majakovskij 1956–1986). V naší současnosti jiná, politicky odlišná řešení navrhuji nové překlady některých Majakovského básní, které pořídili Jana Kitzlerová a Vojtěch Frank (Majakovskij 2020).

Avšak způsob rozhodování a implicitní formulace preferencí se netýkají jen bezprostředního aktu překládání, nýbrž i celé obsáhlé množiny činností a aspektů, které překladatelský proces provázejí od prvotního záměru nějaké dílo převést do jiného jazyka až po nejrůznější formy hodnocení a uplatnění zveřejněného — či případně nezveřejněného — překladu v konkrétní kulturní a společenské situaci, do které překlad vstupuje a tak či onak ji ovlivňuje či proměňuje, podílí se na ní.

V období, které pokrývá korespondence, 1963–1984, byla politika překladu obzvláště napínavou disciplínou. Po celou tuto dobu, s výjimkou několika měsíců v letech 1968–1969, fungovala v Československu institucionalizovaná cenzura, ale uplatňovala se v různých obdobích odlišně. Uvedené dvacetiletí lze rozdělit do tří období. Schematicky můžeme říct, že během šedesátých let se kontrola a restrikce postupně čím dál víc uvolňují a možnost řadových aktérů (redaktor, překladatel...) prosazovat vlastní návrhy a literární preference se stává čím dál snazší a dokonce samozřejmější. Na konci šedesátých a počátku sedmdesátých let dochází k drastické proměně dosavadní kulturní politiky a konečně v období takzvané normalizace v sedmdesátých letech až do perestrojky v druhé polovině osmdesátých let se poměry utužily v tom smyslu, že často nebylo snadné nebo ani možné získat potřebná povolení a souhlas kompetentních účastníků kulturního procesu, kteří rozhodovali o tom, co se bude publikovat (a překládat). Přesto se mnoha vynikajícím překladatelkám a překladatelům podařilo zprostředkovat čtenářům i v tomto období díla řady vynikajících autorů z takřka všech jazykových oblastí.

Pro přehlednost a stručnost bych se rád omezil na pár příkladů Zábranových překladů z ruštiny, které jsou výjimečné tím, že ruský psaná literatura byla předmětem zvláštního, zvýšeného ideologického a společenského zájmu, a to po celé období od druhé světové války až do konce komunistického režimu v roce 1989. A Zábrana se na prezentaci ruské literatury v Čechách podílel význačnou měrou. Jeho osobní estetické preference jej přitom shodou okolností přitahovaly k autorům, kteří z hlediska kulturně-politického platili za kontroverzní.

Nepůjde tu v žádném případě o přehled Zábranovy překladatelské činnosti nebo její kvalitativní posouzení, důležité jsou jen některé aspekty „politiky překladu“ doložené konkrétními ukázkami.

Tímto zaměřením se dostane menší pozornosti Přidalovi, jenž byl samozřejmě také renomovaným překladatelem a jehož podíl na korespondenci je nezastupitelný — jde v ní o dialog dvou partnerů, kteří spolu komunikují jako rovný s rovným. Právě z neformálního písemného obcování dvou intelektuálů, překladatelů a zároveň kamarádů získáváme prominentní přístup i k problematice překládání z hlediska kulturně-politického.

Intelektuál a překladatel není v daném případě charakteristika nadnesená. Přidal vystudoval v Brně anglistiku a hispanistiku, později získal i doktorát, teoretická reflexe byla samozřejmou součástí jeho přístupu k literatuře. Zábrana neměl formální univerzitní vzdělání, bylo mu upřeno z politických důvodů: oba jeho rodiče byli na počátku padesátých let v rámci perzekucí během uplatňování československé verze stalinismu odsouzeni. Jako syn nepřátel lidu stěží absolvoval čtyři semestry na Katolické bohoslovecké fakultě UK v Praze. Nicméně práce překladatele — překladatelem „z povolání“ byl od roku 1954 — se u něj od počátku snoubila s kompetentní reflexí literatury včetně literatury sekundární. Pokud se například překladatelsky zabýval Babelem, zajímala ho i „neznámá glosa Šklovského“, kterou našel v ruském tisku (Šklovskij 1924, s. 152–155), nebo práce „babelovského badatele Livšice“ (Livšic 1964, s. 133). I zde můžeme spatřovat aspekt interpretačně politický — oba autoři z okruhu avantgardy, modernismu a formální metody v humanitních vědách měli v sovětských podmínkách komplikovanou odbornou dráhu, Zábrana musí jejich práce „objevit“.

Předmluva, žánr, v kterém Zábrana opakovaně psal, má ze své podstaty charakter ideový, předkládá zpravidla návrh, jak text číst, formuluje specificky argumentovanou „politiku čtení“. Patrné je to v případě Babelovy *Rudé jízdy*, o které Přidal píše Zábranovi 25. 11. 1965: „Jo, byl jsem moc rád, že V. Černý v jedenáctce Hosta pochvalně naráží na ‚inteligentní babelovskou miniaturu‘, což nemůže být nic jiného než tvoje předmluva k Rudé jízdě, o které jsem ti poslední psal“ (Přidal — Zábrana 2018, s. 29 a 32; Babel 1965, s. 69; Černý 1965). Přidal tu v jedné větě shrnuje čtyři kulturně-politické jevy: samu publikaci Babelovy prózy, Zábranovu předmluvu, časopis Host, patřící v šedesátých letech k předním platformám intelektuálně-uměleckého uvolnění poměrů, a Václava Černého. Zábranovu předmluvu tu pochvalně legitimizuje autorita prominentního kritika, začínajícího svou dráhu ještě před druhou světovou válkou a vystaveného perzekucím po roce 1948, rehabilitovaného v šedesátých letech, kdy se stává vedoucím představitelem univerzitní komparatistiky — předtím, než bude za normalizace z politických důvodů vyloučen z veřejného života.

Předmluva, „[...] o které jsem ti poslední psal“ — tím Přidal myslí svůj předchozí dopis z 20. 10. 1965, ve kterém píše: „Jinak jsem ti zapomněl říct, co jsem ti chtěl vlastně už dlouho napsat: že se mi velice líbila tvá předmluva k poslednímu vydání Rudé jízdy; hned když jsem ji četl, chtěl jsem sednout a sepsat ti dopis, ale víš, jak to chodí. Opravdu jsem nic tak dobrého dlouhá léta nečetl. Pak mi kdosi říkal, myslím Sus, že právě kvůli té předmluvě byl nějaký průser — což vůbec nechápu, protože potom už je svět úplně naruby“ (Přidal — Zábrana 2018, s. 29).

Zábrana 28. 11. 1965 děkuje „za upozornění zmínky p. prof. Černého o předmluvě k Babelovi: Snad si nepřisuzuju cizí peří, ale nevím, kdo jiný u nás v poslední době o Babelovi psal“ (Černý 1965, s. 21–22; Přidal — Zábrana 2018, s. 33). Bez komentáře nechává poznámku o „průseru“, která výmluvně svědčí o politické relevanci

překladatelství a uvádění překladů (například v žánru předmluvy) v období šedesátých až osmdesátých let. Někdo má „průser“, aktéři se vzpěchují chápat motivy a způsob politického čtení oponentů („což vůbec nechápu, protože potom už je svět úplně naruby“), politicky brizantní četba zvyšuje význam a naléhavost komentářů k literárním dílům a případně i způsob jejich překladu. Obzvláště u americké poválečné literatury šlo v jazykové politice překládání (volba výrazů u „choulostivých“ témat) často o normy socialistické mravnosti, která sice nikde nebyla explicitně definována, nicméně opakovaně mohli účastníci překladatelského procesu narážet na potíže cenzurního charakteru týkající se obscenit, vulgarismů, explicitních výrazů či popisů z oblasti sexu a podobně. Dodejme, že analogické komplikace, byť v rámci demokratické konfrontace různých přístupů k právnímu zajištění veřejné morálky, vznikaly v některých případech i v USA nebo v západní Evropě. Jiří Opelík cituje v komentáři na s. 118 Zábranovu formulaci z jeho deníku, která tuto problematiku výstižně na základě konkrétního příkladu shrnuje: „Víc než před rokem jsem napsal v posudku na Wambaughův román *The Onion Field*, že pokud se mez „nepřípustností“ neposune, mohou nakladatelství rezignovat na skoro celou americkou prózu z posledních 15 let“ (Zábrana 1992, s. 508).

Politika překladu může spočívat i ve výběru textů a jejich řazení, kdy editor generuje významy, s nimiž překladatel nesouhlasí, jako se to stalo při přípravě výboru z anglické poezie, na němž se Zábrana podílel jako autor části překladů a Přidal ji kriticky recenzoval. V polovině šedesátých let je možné veřejně polemicky napadnout ideologizovanou, sporně připravenou antologii, během normalizace by to už pravděpodobně možné nebylo. 28. 12. 1964 píše Zábrana Přidalovi: „O té anglické antologii jsi napsal zcela správně, měls to napálit ještě víc, je to zmetek, bohužel jsme měli úplně svázané ruce, jak asi víš, v poslední instanci to byla čistě profesionální loajalita vůči nakladatelství, které v tomto případě mělo také svázané ruce, ačkoli kupodivu přesně tušilo od počátku, že půjde o průser (celou věc totiž tomu Willettsovi slíbil Ivan Skála, ještě když tajemničil) — a dobře, že ses do něho trochu strefil. Já jsem chtěl o tom napsat, ale potom mě ostatní překladatelé více méně donutili k solidarizaci, poněvadž už se stejně nic zachránit nedalo. Jediný výsledek (můj osobní) je myslím pět deset slušných překladů na dvacet pitomých, většinou nutně proto, že byly pitomé už originály. Škoda, že mi z Audena vyšla dobře jen asi polovina básní — překlad je nesmírně obtížný. Dělal jsem, co jsem uměl“ (Přidal — Zábrana 2018, s. 21–22).

Jak víme z komentáře Jiřího Opelíka, jde v této pasáži o antologii anglické poezie (*Moderní anglická poezie*, Mladá fronta, Praha 1964) a o Přidalovu polemiku otištěnou pod titulem *Kam s nimi?* v časopise *Host do domu* (Přidal 1964, s. 42–43), v níž autor napadá zanedbání domácího kontextu, příliš historizující perspektivu antologie atd. Politické zákulisí přijatých rozhodnutí, která vyvolávají rozhořčení, formulované v dopise, se týká sestavitele — filologa a badatele o antické Krétě z univerzity v Birminghamu Ronalda Fredericka Willettse, s nímž sestavení antologie dojednal autoritativní první tajemník Svazu spisovatelů Ivan Skála. Účastníky jednání o antologii jsou tedy na jedné straně výteční překladatelé a znalci moderní poezie, v případě Haukové a Přidala sami významní básníci, kteří sice provádějí překlad a částečně se podílejí i na výběru textů, ve výsledku ale nemají žádný vliv na definitivní podobu ani celkové vyznění knihy. Na druhé straně stojí básníci demagogický funkcionář Skála, člen Ústředního výboru Komunistické strany Československa, jenž požadoval

v *Rudém právu* během procesu s Rudolfem Slánským „Psovi psí smrt!“, a disponující v tomto případě neomezenou mocí rozhodovat o všem a čemkoli, co se týká připravované knihy. I kvalita překladů má potom podhoubí politické, jak naznačuje Zábřanova formulace „pět deset slušných překladů na dvacet pitomých, většinou nutně proto, že byly pitomé už originály“ (Přidal — Zábřana 2018, s. 22).

Politickým rozhodnutím bylo ve zkoumaném období zpravidla už samo vydání některých titulů — ať šlo (v Zábřanově případě) o literaturu americkou nebo ruskou (sovětskou). Rozhodně je nezbytné touto optikou pohlížet na publikaci *Rudé jízdy*, souboru geniálních próz Isaaka Babela, které však děje občanské války v raně sovětské etapě porevolučních dějin líčí nikoli heroicky a jako oslavu Velké říjnové socialistické revoluce, nýbrž brutálně a naturalisticky. Knižně soubor vyšel 1926 (Babel 1926). V roce 1928 byl zveřejněn český překlad A. Feldmana a Julia Fučíka s obálkou a titulním listem Karla Teiga (Babel 1928). Ideologické výpady proti Babelově próze začaly ihned po publikaci prvních povídek v časopise *LEF*, který vydával Majakovskij (Babel 1923–1924). Někteří sovětští literáti i kritici byli pohoršeni způsobem, jakým Babel líčil válečné násilí a jeho kontext. Určitou záchranu poskytovaly přímluvy Maxima Gorkého. Nicméně Stalin, nejvlivnější sovětský čtenář a cenzor, prohlásil, že Babel psal o věcech, kterým nerozumí, v květnu 1939 byl spisovatel zatčen a o necelý rok později v pětadvaceti letech popraven na základě absurdních obvinění, která musel podepsat donucen mučením podle scénáře, kterému padly v době teroru konce třicátých let za obět statisíce nevinných lidí. Od roku 1939 až do poloviny padesátých let nejen *Rudá jízda*, ale jakékoli zmínky o Babelovi mizí z dějin ruské literatury a z veřejného diskurzu v SSSR. Teprve rehabilitace autora po Stalinově smrti v roce 1954 zahajuje změnu, za další tři roky vychází výbor z Babelových próz s předmluvou Ilji Erenburga, prohlašujícího Babela za jednoho z největších spisovatelů 20. století (Babel 1957; Erenburg 1957).

Zábřana reaguje okamžitě a stěžejní modernistický text vydává Svět sovětů (Babel 1958). Nejvlivnější české vydání *Rudé jízdy* následovalo o sedm let později v SNKLU (Babel 1965). Babel je tak v Zábřanově podání i v Československu personifikací kulturněpolitického „oteplení“ — destalinizace, detabuizace „nepřítele lidu“. Zábřanův Babel „přežil“ normalizační seznamy autorů a titulů, vyřazených z československých knihoven a z veřejného diskurzu, vychází v první polovině sedmdesátých let ještě dvakrát: pod názvem *Rudá jízda — Oděské povídky* v Odeonu, edice Světová knihovna (Babel 1971), a tamtéž jako *Rudá jízda a jiné prózy* (Babel 1975), včetně překladu hry *Marija*, vydané cyklostylem v Dilií už 1963 a inscenované v Olomouci 1965 (Babel 1963).

K Babelově hře *Marija* se váže ještě jeden aspekt autorství překladu, který se přísně vzato týká práva a intelektuálního vlastnictví, za určitých okolností může mít ovšem i rozměr politický.

Při pozdějším uvedení hry v brněnském Divadle bratří Mrštíků byl totiž Zábřanovi překlad zcizen, což mohlo mít důvod ekonomický (honorář dostala osoba pod ukradeným překladem podepsaná), eventuálně by ovšem mohlo jít i o exkomunikaci politicky nežádoucího autora (překladu) — na tuto možnost naráží i Zábřanova poznámka „o té mé historii s divadly víš“. Zábřana k případu píše 31. 10. 1975: „Někdy v roce 1972 nebo 1973 hráli Mariju v Brně, myslel jsem, že mají nějaký svůj nový překlad (o té mé historii s divadly víš), ale pak mi jakýsi vzdálený „přítel“ na pár dní (načerno) půjčil text rozmnožený pro herce a zjistil jsem, že na

první stránce bylo z mého překladu ‚změněno‘ 1 slovo, dál už vůbec nic... Kdo se pod podepsal a kdo si za to vzal honorář, to nevím dodnes... [...] Ale co. Možná že to v tom divadle ani nebyly svině, možná že to byli prima lidi, slušní lidi, fajn lidi, lidi jako my, kteří to všechno mysleli nějak po svém dobře. Nejspíš jim někdo něco poradil, někdo něco zakázal, někdo je k něčemu přinutil...“ (Přidal — Zábrana 2018, s. 117). Jiří Opelík k tomuto tématu cituje z dopisu Zábrany ženy, kde formulace téhož problému vyznívá ještě jednoznačněji (tamtéž, s. 119): „tento překlad by za normálních okolností byl na soud, je z 99 % opajcovaný naprosto nestydatě“ (M. Zábránová v dopise manželům Škvoreckým 8. 10. 1973, viz Škvorecký — Zábrana 2010, s. 202).

Přidal reaguje 21. 11. 1975: „K Mariji: z Divadla brí Mrštíků mám schován program, je na něm jako překladatelka uvedena Marie Paterová¹ — neznám ji, nikdy jsem o ní neslyšel ani nečetl. Představení bylo slabé, taky tam kromě mne sedělo pár nahnaných vojáčků a trocha důchodců, s vyleštěnými texty písní, nevalnými herci — skoro buď rád, že jsi s tím nic neměl“ (Přidal — Zábrana 2018, s. 122).

Marie, ve skutečnosti Jana Paterová, podepsaná pod překladem Jana Zábrany bez jeho vědomí, byla morálně-právním deliktem, o jehož politické dimenzi lze spekulovat a který s ohledem na politickou situaci obět (Zábrana) nepodala k soudu. Manipulace se vztahem jména a skutečného překladatele ovšem patřila ve zkoumaném období k běžným jevům a v dějinách české knižní kultury se jí říká pokrývačství — ti, kdo ji prováděli, jsou pokrývač nebo pokrývačka. Slovní hra je nasnadě: pokrývat znamená brát něco na sebe, pokrývač je řemeslník stavící střechu. Byly to právě politické okolnosti, které v Československu vedly k rozkvětu pokrývačství, obzvlášť v době normalizace. Jména mnohých překladatelů nesměla nakladatelství vytisknout, protože šlo o osoby, které byly z ideologických důvodů odstraněny z veřejného života. Jejich práce byla ovšem často žádaná a její vykonavatelé byli ochotni ji provést a zveřejnit i pod cizím jménem. Proto se našly osoby, nejčastěji z okruhu přátel, které deklarovaly autorství děl, jejichž autory ve skutečnosti nebyly, aby tato díla mohla být zveřejněna — a jejich autorka či autor dostal(a) prostřednictvím pokrývače pak zpravidla i honorář. Zábrana tímto způsobem svým jménem kryl, „pokrýval“ například překladatelské práce Luby a Rudolfa Pellarových, Antonína Přidala, Anny Novákové nebo Hany Žantovské. Několikastupňovou pokrývačskou rošádu v případě českého převodu jedné z Hemingwayových próz (jde o román *Across the River and into the Trees*, *A Moveable Feast*, česky *Přes řeku do stínu stromů* — *Pohyblivý svátek* /Hemingway 1978/, která byla z politických důvodů nejdříve zadána k novému překladu a ten posléze vyšel pod cizím — Zábránovým — jménem, líčí v jedné z poznámek Jiří Opelík: „překlad Stanislava Mareše vydaný v roce 1966 nemohl být v započatých Spisech Ernesta Hemingwaye reeditován, protože Mareš emigroval, leč poté, co A. Přidala postihl zákaz publikování, nemohl jej dostat ani on. Překlad byl nakonec zadán L. a R. Pellarovým, ale když posléze nesměli publikovat ani oni, ‚pokryl‘ vydání jejich překladu svým jménem Jan Zábrana“ (Přidal — Zábrana 2018, s. 95).

Z korespondence Zábrany s Přidalem vysvítá v souvislosti s Babelem a reedicí *Rudé jízdy* v roce 1975 ještě další aspekt knižní kultury té doby, který sice není v užším smy-

1 Přidal se zřejmě spletl v křestním jméně — jde o Janu Paterovou, jak uvádí i databáze Divadelního ústavu (<https://vis.idu.cz/>).

slu slova politický, nicméně týká se otázky, jak kniha spoluformuje polis a jakou roli v ní hraje. Významné knihy jsou předmětem vysoké poptávky, která zpravidla mnohonásobně převyšuje nabídku — sám fakt nákladu je politicky motivován, množství zájemců hraje roli podružnou, určující jsou okolnosti a aktéři, se samotným trhem nesouvisející. „Z knihkupectví zde Babel už zmizel, stejně jako Šukšín,“ píše Přidal Zábranovi 21. 11. 1975 (Přidal — Zábrana 2018, s. 122). Podobně referuje 15. 1. 1981 o situaci s výběrem Buninových próz *Tvé jméno je žena* (Bunin 1980): „V obchodech se po něm zaprášilo, zkoušel jsem se ptát i v menších městech, ale marně“ (Přidal — Zábrana 2018, s. 269).

V těžce době Zábrana v souvislosti s jinou knihou, přeloženou z angličtiny, popisuje, jaký zájem o ni projevují čtenáři měsíc předtím, než byla vůbec vydána a někdo ji mohl číst. Jev, který je dnes představitelný jen u nevelkého segmentu mezinárodně nejpopulárnějších titulů — a i v tom případě jenom u prvního dne prodeje, neboť pak je požadavek konzumentů rychle uspokojen mohutnými nástroji výroby a distribuce — se ve zkoumaném období týká intelektuálně náročné, vybrané literatury, jejíž relevance je vystupňovaná právě obtížnou dostupností. Zábrana píše 31. 10. 1975: „M. mi říkala, že už teď, přestože to má vyjít asi za měsíc, si stěžovala vedoucí prodejny Klubu, že tam volají denně desítky lidí a pokoušejí si to nějak zajistit, redaktoři si to přiojednávají, zřejmě na to bude run, běsnění vášní, podpultování, převržené pulty, fronty v prodejnách... Ach jo!“ (Přidal — Zábrana 2018, s. 113).

Exkluzivita způsobená obtížnou dostupností přetváří knihu ve zboží velké hodnoty a ta je nakonec i pro samotného překladatele těžko dostupná, protože jeho příjmy jsou v ekonomice reálného socialismu nízké a volné výtisky zdaleka nestačí pokrýt potřeby žadatelů. Zábrana píše 31. 10. 1970 („Majčina familie“ je v citátu rodina Zábranovy ženy Marie): „Tondo, prosím Tě, jestli tu knížku chceš mít, kup si ji, mě moc mrzí, že Ti ji nebudu moct poslat, ono existuje asi dva roky jakési nové nařízení, že když je v knize přes polovinu reeditovaného textu, dostává překladatel jen polovinu výtisků, já jich dostal 7, z toho Ti to nemůžu poslat, natáhne se po tom moc rukou, příbuzní z Majčiny familie, zubaři, doktor z baráku, znáš to“ (tamtéž, s. 116).

V pokračování popisu nouze o knihu, byť ve vlastním překladu, se v témže dopise dozvídáme, že výtisk od Zábrany nedostane ani jeho přítel, básník Jan Skácel (Janek), a navíc že politickým dobrodružstvím je i samotné obstarání originálu. Zábrana Babela nepřekládá z kanonické verze rukopisu obdržené od ruského majitele autorských práv, jak by se dalo předpokládat, nýbrž shání jej prostřednictvím svých známých z hlavního města Kazachstánu ve střední Asii: „Je mi to trapné, ale opravdu na tom momentálně nejsem tak, abych mohl výtisky kupovat. Janek mě při překládání Babela vždy moc povzbuzoval, má ho rád a pochopil ho jako u nás málokdo, umíš si představit, jak mě mrzí, že to nebudu moct poslat ani jemu... (Dva výtisky kromě toho budu muset dát lidem, kteří mi ty nové texty velice pracně sháněli odkudsi z Alma-Aty, těm knížku nemohu neposlat)“ (tamtéž, s. 117). Ohledně politickými aspekty ovlivněného obstarávání originálu je pak výrazným příkladem příběh Zábranovy cesty k *Doktoru Živagovi* (viz níže).

Obtíže při získávání knih generují neologismus podpultování (zisk knihy „pod pultem“, díky protekci, případně za vyšší cenu), kterého Zábrana užívá v dopise z 31. 10. 1975 (tamtéž, s. 115).

Zvláštní poznámku si zaslouží spekulativní kategorie politiky nepřeloženého. Jde v ní o texty a knihy, které překladatel mohl (chtít) přeložit, ale nedošlo k tomu. Nelze jistě tvrdit, že by za jiných okolností překlad vznikl, a už vůbec není možné se dohadovat, jakou by měl kvalitu nebo odezvu. Ale uvažujeme-li o politické dimenzi v překladatelských strategiích z různých hledisek, nemělo by snad ani toto hledisko chybět, jakkoli jsou obsahy takové kategorie jen myšlenkovým experimentem a nelze je ničím a nijak nezvratně doložit. Jako příklad uveďme vzpomínkové knihy Naděždy Mandelštamové, autorky, která byla pro Zábranu významná už proto, že se coby překladatel intenzivně zabýval poezií jejího muže Osipa Mandelštama. Navíc memoáry, které Mandelštamova vdova psala od šedesátých let a které vyšly postupně v letech 1970–1978 ve třech svazcích, sehrály v Rusku a posléze částečně i v zahraničí roli přesahující rámec vzpomínek ženy, která stála po boku jednoho z nejvýznamnějších ruských lyriků 20. století. Autorce se totiž podařilo postihnout ducha doby a procesů, které ji formovaly, způsobem, který se stal kanonickým a nabídl model vnímání současnosti, jenž rezonoval v recepci bezpočtu čtenářů, kteří se k těmto třem knihám vzpomínek postupně dostávali. Dodejme, že šlo o texty silně politizované už místem jejich vydání v takzvaném tamizdatu — tedy v nakladatelstvích vydávajících ruské knihy v zahraničí — první díl vyšel 1970 v New Yorku, druhý 1972 v Paříži a třetí v témže legendárním pařížském nakladatelství YMCA-PRESS roku 1978 (Mandelštamová 1970; 1972; 1978a). V Rusku se šířily v těchto vydáních a ve strojopisných opisech (samizdatu). Ze Zábranova deníku (upozorňuje na něj Jiří Opelík) chápeme, jaký význam Zábrana těmto memoárům přikládal, respektive jak na něj působily.

17. 9. 1972 Zábrana napsal: „Jeden z nejkurióznějších zážitků posledních měsíců: kniha memoárů Naděždy Mandelštamové (anglicky jsem ji četl už v létě 71, ale teprv letos v červnu jsem dostal ruský originál a od té chvíle jej čtu pořád znova a znova, obklopen stovkami jiných, nečtených knih) mě zavádí do jakéhosi světa personálního snu, přes všechnu hrůznost je mi s ní chtě nechtě útulno jako ve vlastní kůži a vlastním životě, ano, takové byly premisy života mých mladých let, to vše je mi blízké, pochopitelné, moje“ (Zábrana 1992, s. 237).

Rozumí se, že ani v sedmdesátých, ani v osmdesátých letech na knižní překlad vzpomínek Naděždy Mandelštamové v Československu nebylo ani pomyšlení. Česky vyšly v tamizdatovém kolínském nakladatelství Index v roce 1975 s předmluvou Františka Janoucha a v roce 1978 v edici Expedice (Mandelštamová 1975; 1978b). Ludmila Dušková, dlouholetá redaktorka Odeonu a Zábranova kamarádka, první dva díly vzpomínek Naděždy Mandelštamové později (1996, to už byl Zábrana dvanáct let po smrti) vydala v Atlantisu pod názvem *Dvě knihy vzpomínek* (Mandelštamová 1996). Není na místě ptát se, zda úvaha o možnosti přeložit tuto knihu, úvaha o rozhodnutí, jehož absence má nepochybně politický rozměr, také patří k problematice politiky překladu?

Jan Zábrana se překládáním — za normalizace velmi skromně — živil a nezabýval se, kromě výjimek, rozsáhlejšími projekty pro samizdat (tj. zpravidla bez honoráře). Finanční situaci vnímal jako problém i Přidal (21. 11. 1975): „Je to bída, těch podrazů všelijakých, na každý honorárek aby člověk čekal s úzkostí, nevrže-li do toho něco, nezasáhne-li bezděky nějaký slon...“ (Přidal — Zábrana 2018, s. 123). 5. 5. 1979 Zábrana v deníku sděluje, že se dozvěděl o jedné z údajných výhrad ministerstva proti

uveřejnění jeho překladu Buninových povídek ve výboru Klubu čtenářů: „není žádoucí, aby si Zábřana vydělal“ (Zábřana 1993, s. 710).

Zábřana nicméně přeložil pro různé samizdatové publikace některé básně autorů Beat Generation, podílel se na překladu Solženicynova *Souostroví Gulag* (Solženicyn 1974) a na výboru z díla Osipa Mandelštama (spolu s Ludmilou Duškovou a Václavem Daňkem — v tomto případě šlo ovšem v podstatě o knihu z Odeonu, jejíž distribuce byla znemožněna; Mandelštam 1970).

Mezi nepřeloženými texty a realizovanými překlady vyčnívá ještě jedna politicky brizantní kategorie knih, v některých případech i překladových: jde o publikace, které byly nejen kompletně po všech stránkách připraveny k vydání, nýbrž i z hlediska nakladatelského a tiskařského realizovány, nicméně jejich distribuce byla politicky motivovaným rozhodnutím zastavena a nikdy se nedostaly ke čtenářům (pokud pár výtisků neuniklo zničení či zabavení). K této kategorii patří právě překladatelský počín, na němž Zábřana pracoval společně s Ludmilou Duškovou a jejím manželem, básníkem a překladatelem Václavem Daňkem (Mandelštam 1970).

Dalším jevem politické povahy byla agenda „nevydaných překladů“ — jednání a vyjednávání se často vlekla roky, překladatel vkládal čas a úsilí do práce, která nevedla ke zveřejnění. Tato situace byla obzvláště typická pro normalizaci.

V dopise 3. června 1970 Zábřana vypočítává knižní díla, jejichž vydání bylo zastaveno, ačkoli překlady již dokončil — a srovnává tuto perzekuci textů s perzekucí lidí na příkladu překladatele, kritika a redaktora Františka Vrby, který byl v té době ve vazbě za to, že „nadával příslušníkům Veřejné bezpečnosti [...]“ (Přidal — Zábřana 2018, s. 61–67 a Opelíkova poznámka tamtéž, s. 69–70): „O těch zrušených smlouvách nebo pozastavených titulech — co jsi slyšel v Praze — je to pravda. Nejsem z lidí, kteří si sčítají osobní malérky v době, kdy druzí (jako Franta Vrba) sedí v Ruzyni, ale už to pro mne začíná být katastrofální z provozního rodinného hlediska, poněvadž mi vybuchlo 5 titulů (práce cca za dva roky), z nichž pravděpodobně dostanu asi jen tu první třetinu“ (tamtéž, s. 66). Přidal v dopise ze dne 21. 11. 1975 výstižně popisuje atmosféru rezignace na příkladu překladů Juana Ruize, španělského básníka první poloviny 14. století: „[...] žádný z překladů, na kterých by mi záleželo, vlastně nevyšel, ten španělský básník, s kterým jsem se 10 let piplal, leží v Odeonu dodnes, škoda, že jsem ho nedorazil dřív, ale kdo to mohl vědět. A jinak škoda mluvit“ (tamtéž, s. 123). Dodejme, že Přidalův Ruiz vyšel v Odeonu roku 1979 s obálkou a ve vazbě Zdeňka Sklenáře (Ruiz 1979).

Jedním z nejproslulejších příkladů nevydaného překladu je Zábřanův *Doktor Živago* Borise Pasternaka. Poprvé román vyšel roku 1957 v italském překladu (Pasternak 1957), následovala Nobelova cena a řada překladů do světových jazyků (1958), ruský originál vydal italský nakladatel Feltrinelli příštího roku (Pasternak 1959).

První, kdo úryvek z *Živaga* uvedl v češtině, byl podle Roberta Krumphanzla Emanuel Frynta (Krumphanzl 2018). Toto uvedení je relevantní i z hlediska politiky překladu: aby totiž tabuizovaný román nevyvolal při veřejném představení nežádoucí účinky, nebyl jeho název vůbec zmíněn. Tento „tah“ patří do kategorie elips, které měly nejrůznější podoby — u překladu mohlo zůstat nevedeno jméno překladatele stejně jako autor textu nebo — jako v tomto případě — název díla: „Prvním doloženým veřejným uvedením úryvku z tohoto románu v šedesátých letech je úvodní slovo

Emanuela Frynty k pořadu v pražském Divadle hudby, s premiérou 3. listopadu 1963, které je věnováno Pasternakově lyrice, ale končí citátem z *Doktora Živaga* ve Fryntově překladu, aniž je původ citátu zmíněn (tiskem vyšlo poprvé v Sovětské literatuře č. 2/1990 a znovu ve Fryntově knižním souboru 2013)“ (Krumphanzl 2018).

Ve výše uvedeném výčtu z politických důvodů zmařených publikací (Přidal — Zábrana 2018, s. 61–67) Zábrana popisuje krach českého vydání v roce 1969: „překlad ‚Doktor‘ — 600 stránek prózy, 1100 veršů — za to se mi obávají dát dodnes i 1. třetinu (aby prý ty peníze od nich jednou někdo nechtěl zpátky, poněvadž prý o vydání vůbec neměli uvažovat)“ (tamtéž, s. 66). Román, který se stal celosvětovým skandálem, Zábrana přeložil již v šedesátých letech a na jaře 1968 podepsal smlouvu na vydání s nakladatelstvím Československý spisovatel, zastoupeným Janem Pilařem, jenž na konci padesátých let Pasternakův román odsoudil v *Literárních novinách*, jak uvádí ve výše zmíněném textu Krumphanzl (2018).

K politice překladu v tomto případě patřila i politika copyrightu — totiž komplikované vyjednávání podmínek, za nichž by tento bestseller mohl česky vyjít. V mezinárodně vysoce politizované situaci kolem Pasternakova románu bylo státní nakladatelství na tuto úlohu málo výkonné a nemělo potřebný zájem, ten ovšem s dostatečnou vehemencí projevila Zábranova žena Marie, která s majitelem práv Feltrinellim nakonec povolení sjednala, jak víme z diplomové práce Lukáše Klimeše (2016, s. 28), jenž také vysvětluje, proč cesta ke copyrightu byla mimořádně složitá: „Feltrinelli se bránil distribuci *Doktora Živaga* do socialistických zemí a satelitů Sovětského svazu“ (tamtéž, s. 27). Z hlediska politiky překladu situace kuriózní: zatímco obvykle východoevropští cenzoři bránili překladům západní literatury do svých jazyků, v tomto případě západní nakladatel stojí v cestě šíření románu původem ze Sovětského svazu, který tam byl vnímán jako antisovětský, ve východní Evropě, sovětské sféře vlivu.

Politika překladu a získávání originálu byla v případě *Doktora Živaga* výjimečným příběhem, který svou dramatičností předčí zisk Babelových textů od přátel z Alma-Aty, jak o tom byla řeč výše. U *Živaga* se překladatel a jeho okolí stávají činnými účastníky dějů studené války, která je od tohoto románu neodmyslitelná. Úlohu CIA a KGB v celém příběhu a vůbec celé dějiny vydání románu a pokusy o zabránění publikaci zmapoval ve své monografii filolog a novinář Ivan Tolstoj (2009). Politická dimenze Zábranova překladu začíná už konspirativně mediální osobitostí překladatelovy „četby“ originálu (zde i dále cituji z diplomové práce Lukáše Klimeše). Ten totiž překladatel původně nemohl číst, nýbrž jen slyšet — „Podle svědectví jeho manželky Marie Zábranové se Zábrana s kompletním zněním románu seznámil prostřednictvím celuloidové pásky, na níž byl *Živago* namluven. Pokud jde o samotnou pásku, nelze o jejím původu či stáří říci s jistotou cokoli konkrétního, vyjma skutečnosti, že ji Zábrana měl k dispozici ještě před svatbou (1963), jak upřesnila M. Zábranová“ (Klimeš 2016, s. 27). Dobrodružstvím s prvky politicky motivovaného pašeráctví se později stalo získání knižního vydání, které z Itálie přivezla za pohnutých okolností překladatelova žena: „Aby paní Zábranová zakoupený román úspěšně převezla přes hranice, musela na celnici, jak jí doporučil itálievní Radovan Krátký, odlákat pozornost tamní kontroly. Tuto službu splnil velký červený kočárek pro její dceru, který zaujal celníky natolik, že na kontrolu jejího kufru nedošlo. Touto svízelnou cestou se dostal *Živago* k Zábranovi“ (tamtéž).

Úryvky ze Zábranova překladu *Doktora Živaga* vycházely v letech 1968–1969 v časopisech *My* a *Světová literatura* (zde s ilustracemi Mikuláše Medka), kompletní knižní vydání bylo ale možné až roku 1990 (Pasternak 1990).

Každá překladatelská aktivita je politická. „Politika překladu“ se týká biblických textů stejně jako postkoloniálních studií, středověku stejně jako novověku, náboženství, filozofie, textů pragmatických i uměleckých.

Ale každý jednotlivý případ politické relevance překladatelského počínání v kterémkoli bodě jeho průběhu vyžaduje zvláštní pozornost, zohledňující aktéry a okolnosti, motivy a podmínky konkrétního rozhodnutí v jedinečné situaci. Zmínky a pasáže o překládání v korespondenci Jana Zábrany s Antonínem Přidalem podávají jedinečné svědectví nejen o politicky významných jednotlivostech překladatelské práce, ale i o jejich souvislostech a dobových poměrech.

LITERATURA

- Babel, Isaak:** Povídky. *LEF: Žurnal levogo fronta iskusstv*, 1923, č. 4, s. 63–88; 1924, č. 1 (5), s. 48–50.
- Babel, Isaak:** *Konarmija*. Gosudarstvennoe Izdatel'stvo, Moskva — Leningrad 1926.
- Babel, Isaak:** *Rudá jízda*. Povídky, přel. A. Feldman a Julius Fučík. Odeon, Praha 1928.
- Babel, Isaak:** *Izbrannoe*. Chudožestvennaja literatura, Moskva 1957.
- Babel, Isaak:** *Rudá jízda*. *Oděské povídky*, přel. Jan Zábrana. Svět sovětů, Praha 1958.
- Babel, Isaak:** *Marija*. *Hra o osmi obrazech*, přel. Jan Zábrana. Dilia, Praha 1963.
- Babel, Isaak:** *Rudá jízda*, přel., předmluva a ediční poznámku napsal Jan Zábrana. SNKLU, Praha 1965.
- Babel, Isaak:** *Rudá jízda — Oděské povídky*, přel. Jan Zábrana. Odeon (edice Světová knihovna), Praha 1971.
- Babel, Isaak:** *Rudá jízda a jiné prózy*, vybral, přel. a uspořádal Jan Zábrana. Odeon, Praha 1975.
- Bunin, Ivan:** *Tvé jméno je žena*, přel. Tatjana Hašková a Jan Zábrana. Odeon, Praha 1980.
- Černý, Václav:** Sadismus v dnešní literatuře. *Host do domu* 12, 1965, č. 9, s. 1–10; č. 11, s. 18–24.
- Erenburg, Ilja:** I. E. Babel (předmluva). In: Isaak Babel: *Izbrannoe*. Chudožestvennaja literatura, Moskva 1957, s. 5–10.
- Hemingway, Ernest:** *Přes řeku do stínu stromů. Pohyblivý svátek*. Spisy Ernesta Hemingwaye, sv. 5. Odeon, Praha 1978.
- Klimeš, Lukáš:** *Zábranův Doktor Živago. Okolnosti vzniku a analýza vybraných překladatelských řešení*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav translatologie, Praha 2016.
- Krumphanzl, Robert:** *Doktor Živago v Československu 1956–1971*. *Arsenál*, 13. 8. 2018 <<http://www.bubinekrevolveru.cz/doktor-zivago-v-ceskoslovensku-1956-1971>> [5. 8. 2020].
- Livšic, Lev Jakovlevič:** K tvorčeskoj biografii Isaaka Babelja. *Voprosy literatury*, 28. 12. 1964, č. 4, s. 133.
- Majakovskij, Vladimír Vladimirovič:** *Spisy 1–10*, přel. Jiří Taufer. Sv. 1–3 SNKLHU, Praha 1956, 1957, 1960; sv. 4–5 SNKLU, Praha 1961, 1965; sv. 6–10 Odeon, Praha 1969, 1975, 1977, 1982, 1986.
- Majakovskij, Vladimír Vladimirovič:** *Poemy*. Sv. I a II, přel. Jana Kitzlerová a Vojtěch Frank. Academia, Praha 2020 (přípravuje se k vydání).
- Mandelštam, Osip:** *Kameny, smutky, sny (výbor z díla)*, přel. Jan Zábrana, Václav Daněk a Ludmila Dušková, předmluva Ilja Erenburg. Odeon, Praha 1970. (Náklad byl zničen.)
- Mandelštamová, Naděžda:** *Vospominanija*. Izd. Čechova, New York 1970.

- Mandelštamová, Naděžda:** *Vtoraja kniga*. YMCA-PRESS, Paříž 1972.
- Mandelštamová, Naděžda:** *Konec naděje*, předmluva František Janouch. Index, Köln 1975.
- Mandelštamová, Naděžda:** *Kniga tretja*. YMCA-PRESS, Paříž 1978a.
- Mandelštamová, Naděžda:** *Paměti*. Edice Expedice, Praha 1978b.
- Mandelštamová, Naděžda:** *Dvě knihy vzpomínek*, přel. Ludmila Dušková. Atlantis, Brno 1996.
- Moderní anglická poezie* (antologie). Sestavil a úvodní slovo napsal R. F. Willetts, přel. Jiřina Hauková, Jiří Valja, Jan Zábřana a Hana Žantovská. Mladá fronta, Praha 1964.
- Pasternak, Boris:** *Doktor Živago*. Italský překlad. Feltrinelli, Milano 1957. Ruský originál Feltrinelli, Milano 1959.
- Pasternak, Boris:** *Doktor Živago*, přel. Jan Zábřana. Lidové nakladatelství, Praha 1990.
- Přídal, Antonín:** Kam s nimi? *Host do domu* 11, 1964, s. 42–43.
- Přídal, Antonín — Zábřana, Jan:** *Když klec je pořád na spadnutí. Vzájemná korespondence Antonína Přídala a Jana Zábřany z let 1963–1984*, ed. Jiří Opelík. Torst, Praha 2018.
- Ruiz, Juan:** *Kniha pravé lásky*, přel. Antonín Přídal. Odeon, Praha 1979.
- Solženicyn, Alexandr:** *Souostroví Gulag*. 3 sv., přel. Jan Zábřana et al. Konfrontace, Curych 1974.
- Solženicyn, Alexandr:** *Souostroví Gulag 1918–1956*. Samizdat, 1974.
- Šklovskij, Viktor Borisovič:** Isaak Babel' (Kritičeskij romans). *Lef: Žurnal levogo fronta iskusstv*, 1924, č. 2 (6), s. 152–155.
- Škvorecký, Josef — Zábřana, Jan:** *Jak je ve větě člověk. Dopisy Josefa Škvoreckého a Jana Zábřany*, ed. Michal a Alena Přibáňovi. Books and Cards, Praha 2010.
- Tolstoj, Ivan:** *Otmtyj roman Pasternaka. „Doktor Živago“ mezi KGB i CRU*. Vremja, Moskva 2009.
- Wambaugh, Joseph:** *The Onion Field*. Delacorte Press, New York 1973.
- Wambaugh, Joseph:** *Cibulové pole*, přel. Anna Voců. Bohemia, Praha 1994.
- Zábřana, Jan:** *Celý život 1–2. Výbor z deníků 1948–1984*. Torst, Praha 1992, 1993.